В кінці травня я оглядав Шенбруннський палац, кімнату, в якій спав Наполеон і жив імператор Франц-Йосиф, акуратно підстрижений парк і велику оранжерею, де старі пальми стояли у величезних діжках серед уламків скла, наче обгорнуті повстю… Мене тягло додому з цього великого сумного міста, повного руїн і сонця, голодних дівчат і переодягнених нацистів. Я побував уже біля могили Штрауса і в останній квартирі Бетховена, постояв біля нерухомого чортового колеса в Пратері і обійшов довкола того, схожого на фортецю, будинку в Флорідсдорфі, в якому шуцбундівці мужньо одбивалися під час трагічного свого повстання, — а дозвіл включати мотор і рушати додому все ще не приходив… Доводилось заповнювати дні блуканням по напівпорожніх вулицях, читати емігрантські книжки або ходити на денні вистави, які влаштовували зголоднілі артисти у випадково вцілілих театрах або ж на паркових естрадах.

В Шенбрунн я потрапив випадково. Знайомий журналіст, презирливо подивившись на мене згори вниз, сказав, що треба бути некультурним варваром, щоб, маючи машину і стільки вільного часу, не поцікавитись таким визначним пам’ятником історичного минулого. Він навіть позеленів од злості, і я пообіцяв йому неодмінно відвідати Шенбрунн, щоб не бути варваром і невігласом.

Проте ні спочивальня Наполеона, ні дерев’яна сіра ротонда в акуратно підстриженому парку не справили на мене великого враження. Я чесно й уважно слухав пояснення якогось добровільного гіда, а сам собі думав про двох молодих японських акробаток, котрих бачив кілька днів тому на естраді в якомусь парку. Здавалося, що дівчата не мали кісток, так легко й спритно вони складалися, наче кишеньковий ножик, вивертали руки й ноги проти суглобів і просовували голову між ногами, стоячи спиною до глядачів… Глядачі захоплено аплодували, дівчата ніяково вклонялися на всі боки і бігли за куліси, де їх чекала спокійна немолода австрійська німкеня — їхня мати. Вона не марнувала часу, оберігаючи своїх японських дочок од настирливих зазіхань молодих офіцерів. На колінах у неї лежало якесь

в’язання, в руках поблискували тонкі довгі спиці. З термоса в жовтий пластмасовий келишок наливала вона сурогатної кави, і дівчата випивали її по черзі, заїдаючи маленькими шматками темного хліба. Вони важко дихали і боязко озиралися, але мати трималася спокійно і була велична в своєму спокої, як бронзова Марія-Терезія, що сидить, оточена своїми фаворитами і генералами, на високому п’єдесталі в неприбраному сквері проти Історичного музею…

Потім вони йшли додому — мати всередині, дочки — взявши її під руки і притиснувшись до неї, мов курчата до квочки. Вони чесно заробили свою сурогатну каву і шматочок темного, схожого на землю хліба, ніхто не зачепив їх, старий японський акробат з переламаними ногами чекав їх на Маріагільферштрасе в кріслі на колесах, маленький, сивий, з чорними блискучими очима, закоханий у свою білу дружину і гумових дочок…

Я вийшов з шенбруннського парку. Сонце гріло зовсім як влітку, газон на великій площі проти палацу зеленів і був щасливий своїм зеленим щастям. На ослонах ніхто не сидів, ніщо не порушувало тиші. Часом до палацу під’їздила машина, з неї мовчки виходили офіцери і, нерішуче потупцявши на місці, рушали в ворота парку. Їм важко було входити в роль туристів після всього, що вони пережили кілька днів тому в боях на вулицях цього спокійного і печального міста.

Мені хотілося дивитися на зелений газон. Я підійшов до ослона і помітив па ньому старого чоловіка в старомодному сюртуці і старому капелюсі. Він сидів у напруженій позі, не прихиляючись до спинки ослона, з заплющеними очима, поклавши худорляві руки на пожовтілий набалдашник старої горіхової палиці… Я сів біля нього. Він не розплющив очей.

Можна було пересісти на інший ослін, але я залишився. Старий сидів непорушно, з-під капелюха на вуха й на потилицю падали синювато-сиві пасомця тонкого волосся, щоки також вкривала, наче риб'ячою лускою, неголена сивина, од горбатого тонкого носа до губів тяглися дві глибокі

борозни, дрібні глибокі зморшки сіткою лежали навколо очей, прикритих фіолетовими тонкими повіками… Щось блиснуло і пропливло борознами по обличчю старого. Старий голосно схлипнув, як дитина, голова його похилилась, але він знову підвів її, не розплющуючи очей, наче не хотів бачити тієї зеленої трави, що лежала біля наших ніг в теплі і світлі щедрого травневого сонця.

Я навмисне гучно клацнув кришкою свого алюмінієвого портсигара. Старий здивувався, побачивши мене.

— Закуріть, — сказав я. — Ви курите?

Мовчки тонкими, наче старим пергаментом обтягнутими, довгими пальцями він узяв австрійську сигарету і почекав, поки я викресав вогню з австрійської запальнички.

— Не плачте, все вже минуло.

Старий жадібно ковтав важкий дим дешевої сигарети і мовчав. Йому було багато літ, важко сказати скільки, але він тримався рівно, як на свій вік. Сюртук його, і смугасті штани, і черевики давно вже одслужили своє, але були чисті, як і сорочка з старовинним гутаперчевим комірцем, що стискав зморшкувату старечу шию… Тільки чорному галстуку метеликом уже не можна було вернути давньої свіжості. Охайна бідність не могла б знайти кращого втілення. Сльози вже висохли в борознах на обличчі старого.

— Я дуже стара людина, — сказав старий, не повертаючи голови, — і я багато бачив… Може, вам цікаво зо мною поговорити? Мені ні з ким говорити в цьому місті, де я народився. Дружина моя давно померла. Попіл — усе, що залишилося од моїх друзів, — пішов на добриво…

Він ще раз жадібно ковтнув гіркого диму, скинув жар з сигарети і сховав її в кишеню.

— Викурю на ніч… Колись я курив сигари, не можу сказати, щоб я дозволяв собі розкіш, але на пристойні у мене вистачало грошей. Ні, дякую, більше я у вас не візьму. Я був рахівником у солідній фірмі, тепер я старий жебрак. Ви кажете, що все вже минуло. Але скажіть, чому мертві не хочуть умирати в нашій пам’яті? Чому вони хочуть жити в наших спогадах, у нашій душі? Навіщо це їм? Яким насінням засівають вони ту пустелю, що лишається по них в нашому серці? Я стомився від безплідної любові…

Хмарка пропливла в небі і на хвилину вкрила нас затишною тінню, якісь пташки весело розмовляли в кущах, троє дівчаток у коротких штанцях з легкими рюкзаками за плечима проїхали одна за одною на велосипедах по сірому асфальту, вони енергійно працювали гарними струнками ногами в спортивних черевиках і незабаром зникли за рогом. Старий дивився їм вслід великими сірими очима, прозорими, як холодна осіння вода, в яку ще не встигло впасти листя і не скаламутили повільні дощі… В тій сірій прозорості, здавалося, ніщо не відбивалось, пропливало й зникало, не лишаючи сліду, як хмарка або листя на воді. Обличчя старого було спокійне, навіть байдуже, він говорив не до мене, а начебто розмовляючи сам з собою, як розмовляють старі самітні люди, втомлені життям, його тривалою боротьбою, шуканням відповіді на давні нерозв’язані питання, яких стає все більше й більше під кінець життя. Якщо світ їм не відповідає, вони не змовкають. Їхня стежка вужчає, стає коротшою, ось уже близько й кінець, але відповіді треба добитися, бо це ж не відповідь, коли тобі забивають рота землею, як сказав один нещасливий поет.

— Можливо, якусь з них звуть Міцці… Це поширене ім’я, — промовив старий, дивлячись своїми сірими очима вслід дівчатам, які давно вже зникли за рогом. — Коли бачиш таких дівчат, можна з певністю сказати, що одна з них Міцці… Мою також звали Міцці, хоч справді вона була Фріда. Як це не дивно, вона любила батька. Більше, ніж він заслуговував. Більш, ніж повинно любити дівоче серце… Та хіба ж ми можемо встановити міру нашої любові? Вона жила для мене і померла, рятуючи моє життя… Нікому не потрібне життя старого рахівника, який

тільки й робив увесь вік, що підраховував чужі прибутки. Я сказав вам, як її звали? Міцці. Міцці її звали.

Старий шугнув рукою в кишеню, машинально витяг недокурену сигарету і взяв її тонкими сухими губами. Я викресав вогню з запальнички. Вогник був блідий, ледве видний, він злився з сонячним світлом і одразу ж погас. Старий подякував, не глянувши на мене. Він міг би так говорити з собакою і деревом, повільно вимовляючи слова, наче видобуваючи їх з далеких схованок пам’яті, де вони довго лежали без вжитку, трохи не на смерть вражені мовчанням.

— Спочатку ще можна було жити, і Міцці ходила в художню школу, хоч там уже кричали, що всіх нас треба перевішати, як собак, бо ми їмо німецький хліб і отруюємо своїм диханням німецьке повітря… Я чекав її вечорами біля нашого будинку, вона цілувала мене в плече, — він торкнувся пальцями правої руки свого лівого плеча, — ось тут… І ніколи не скаржилась. Навіть того дня, коли на дверях школи два невігласи вирвали в неї з рук папку з малюнками і порвали їх на шматки, їм потрібне було щиро німецьке мистецтво, це давня казка, нею споконвіку користувалися тут різні нездари, але тепер на їхньому боці була держава, фюрер, озброєні головорізи… Вони не пустили Міцці в школу. Мене викинули з роботи, бо й там треба було щиро німецького рахівника, і ми довгий час жили з того, що Міцці малювала картини, а невігласи виставляли їх як твори щиро німецького мистецтва. І вона так весело сміялася, що мені ставало страшно за її розум.

У неї були великі блакитні очі, не сірі, як у мене, і не карі, як у матері, а саме голубі, і волосся їй не доводилося фарбувати — воно було саме того кольору, який вважався щиро німецьким… Од кого в неї було те волосся і ті очі? Що ми знаємо про своїх жінок? Навколо нас завжди було багато молодих вродливих офіцерів, художників і артистів, а я був тільки рахівник… До того ж вона померла, народивши Міцці, і Бог тому свідок — я був добрим батьком і не жалів для дівчинки свого серця. Міцці була стрункa і сильна, вона любила плавати і грала в теніс з

молодими людьми у кремових штанях і білих черевиках… Тепер вони не віталися з нею, а вона сміялася і цілувала мене в плече.

Він знов торкнувся тонкими пальцями того місця на плечі, де лежали її поцілунки, потім наче прикрив їх долонею, це був ніжний і безпомічний рух, в якому розкривалась повна любові душа старого.

— Жити ставало дедалі тяжче… Люди з грішми тікали за кордон, в Бразилію, в Мексику, на край світу. Тікали й молоді, їм не треба було грошей, молодість була їхнім капіталом… А я був старий і бідний. Молодий поет, з яким Міцці не зустрічалась уже три роки, прийшов до нас на другий день після вступу наці в Прагу. "Я вирішив залишити батьківщину, — він вимовив це слово з притиском, наче ковтаючи гіркі ліки. — Куди я подамся? Не знаю. Можливо, в Португалію, може, в Нікарагуа… Я думав про вас всі ці три роки, Міцці. Ви повинні їхати зі мною. Вам тут не можна залишатись. Ніхто не знає, яке пекло чекає тих, що зостануться тут". — "А папа?" — усміхаючись, сказала Міцці. Молодий поет дивився на смужку підлоги поміж своїх стоптаних черевиків. Він довго дивився, наче сподівався, що з щілини між плитками старого паркету виповзе відповідь на її питання. Обличчя його посіріло, і вуха стали вощаними, як у мерця. "Ні", — прошепотів молодий поет у підлогу, звертаючись усе до тієї ж щілини, в яку він хотів би провалитися навіки. Міцці приколола гвоздику до його фланелевої куртки і поцілувала в губи. "Спасибі, я залишаюсь", — сказала вона. Через тиждень ми прочитали в газеті, що його застрелили на Бреннері по дорозі в Італію.

Я не пам’ятаю, коли вперше з’явився Отто, білявий незграбний велетень у формі СС. Він червонів, як хлопчик, розмовляючи з моєю Міцці… Він був поранений в руку, здається на Вестерплатте, права рука була в нього безнадійна, але я бачив, як міцно він пригортав мою Міцці лівою, коли я виходив у свою кімнату, щоб не бачити її загадково веселих очей… Він не розповідав про свою службу, але й не треба було розповідати. Міцці сказала йому, щоб він не звертав на мене уваги, — я не батько їй, я взяв її сиротою. Хіба не видно, що ми різної крові? Вона

вдячна мені за те, що я її виховав, — от і все. І Отто терпів мене, як терплять стару ганчірку до того часу, коли треба її спалити або викинути на смітник… Коли фюрер пішов на схід, нас почали вивозити в Бухенвальд, Ревенсбрук і Аушвіц. Де це — я не знав, я ніколи не цікавився ні до цього, ні потім. Хто з нас думав, що ці назви будуть записані кров’ю мільйонів у літопис людства? Міцці сказала: "Я не люблю його, я ненавиджу його, я ненавиджу всіх убивць, всіх цих падлюк у людській шкурі, але я буду спати з ним — він обіцяв, що тебе не вивезуть… І він дотримає свого слова. Він чесний убивця. Не плач — я люблю тебе більше своєї совісті, ти мій батько…"

Старий несподівано підвівся і, тикаючи палицею в асфальт, неприродно рівною ходою пройшов кілька кроків вздовж зеленого газону.

Я не спинив його, хоч все, що він міг мені сказати, зникало разом з ним… Але він спинився сам над урною для сміття, щоб кинути туди давно погаслий недопалок сигарети. Він поворушив над урною своїми довгими пальцями, як сліпий, повернувся і знову сів біля мене, акуратно розправивши смугасті штани на колінах.

— Нас любили всі сусіди, ми ніколи ні з ким не сварилися. Ми займали три невеликі кімнати в шестиповерховому будинку на Рінгштрасе, і тільки одна сусідка, фрау Шульц, вже багато років не віталася з нами, через те я й подумав, що це вона винна в усьому… Вона проходила повз мене, стиснувши тонкі губи, і фальшиві камінці в її сережках зловісно поблискували, стріпуючись у лад її важкій ході. Фрау Шульц була вдовою, я добре пам’ятаю її чоловіка, він упав з риштування багато років тому, не залишивши їй ні дітей, ні достатку… Молодий архітектор.

Отто прийшов ранком і приніс для Міцці тістечко і пляшку французького коньяку для себе. Міцці хотіла одразу з’їсти те тістечко, бо вже давно забула про такі речі, але Отто сказав: "Зачекай, нам треба з тобою поговорити…" Він почервонів так густо, що навіть шкіра між

волоссям на зігфрідівському черепі палала в нього. Він сам знайшов келишок і, сівши за стіл, став пити коньяк. Він випив півпляшки і тоді тільки почав говорити, мішаючи брутальну лайку з п’яними сльозами: "Ти обдурила мене, — ридав Отто, — цей пархатий — твій батько, і я тепер заплямований навіки через те, що я не просто спав з тобою, а любив тебе, як сонячний промінь, як соловей кохає троянду..." Він був сентиментальний, як усі вестфальці, він щиро кохав мою Міцці, і йому важко було розлучатися з нею. Він без кінця говорив і пив, пив і говорив, відтягуючи останню хвилину, а Міцці сиділа бліда і спокійна і, наче зачарована, дивилася на тістечко — трубочку з кремом, — яке вона поклала на синю тарілочку з золотим пружком... Але Отто не дозволяв їй з’їсти тістечко, він називав її то ніжними словами, то лаявся, як фельдфебель в казармі. "Я ще не все сказав тобі, моя крихітко, я знаю, що тебе звуть Фріда, і можеш не дивитись на мене блакитними очима, я вирву тебе з мого німецького серця, і хоч мені повік не змити з себе ганебної плями, я буду знати, що у вирішальну мить я повівся як вірний солдат фюрера і гідний син німецької батьківщини..." А Міцці весь час мовчала, тільки часом підводилась і цілувала мене в плече, бо я також був при цьому і також мовчав у своєму кріслі біля вікна, на якому завжди лежала книжка віршів молодого поета, якого вбили на Бреннері.

— Тепер ти можеш з’їсти це тістечко, — раптом сказав Отто.

— Дай мені шматочок, Міцці, — сказав я.

— Ні, тату, я так давно не їла тістечок, — відповіла Міцці.

Вона впала з крісла ту ж мить. Я мовчки схилився над нею.

Отто вийшов, не глянувши ні на мене, ні на справу рук своїх. Вночі прийшла фрау Шульц і сказала:

— Ходімте зо мною, вам не можна тут залишатися.

Вона звеліла мені зняти черевики і привела до себе на шостий поверх. Там був чулан без вікна, схожий на шафу для білизни. Вона поставила туди крісло і принесла теплу каву в термосі. "Спасибі, фрау Шульц, — сказав я тій немолодій жінці, — я боявся, що ви ненавидите нас, ви не віталися зі мною стільки років..." — "Ви сліпий чоловік, — відповіла та жінка, — я не могла бажати лиха дочці мого Альфреда... Невже ви нічого не бачили й не чули навколо себе стільки років? Вони померли, мій чоловік і ваша дружина, не треба думати про них погано, вони любили одне одного, і я любила вас усе життя, і тільки ви не помічали цієї любові, вам не потрібно було кохання, ви любили тільки свою Міцці, дочку вашої дружини і мого Альфреда..." О, як вона плакала тієї ночі в малій комірчині, схожій на шафу для білизни! "На землі є ще досить любові, щоб врятувати цю землю і людей, що живуть і будуть жити на ній", — сказала жінка; і от я живий, я викурив вашу сигарету і зараз піду додому, і фрау Щульц допоможе мені зняти сюртук, почистить його, і сховає в шафу, і дасть мені піжаму, і я сидітиму біля вікна на шостому поверсі і дивитимуся на це печальне місто, на ці будинки й руїни, що стільки бачили і стільки знають, скільки не може знати ні одна людина в світі... Ви кажете, що все вже минуло. Ніщо не минає. Чим довше я живу, тим більше питань виникає у мене. Я занадто старий, щоб дочекатися на них відповіді. Якби моя Міцці знала, що я не батько їй, чи вмерла б вона, рятуючи моє життя? Чому я люблю її, як ні один батько не любив своєї дочки, хоч давно вже знаю все? Чому мені не треба було прощати нічого моїй дружині, треба було тільки зрозуміти? Ви кажете, що все минуло, — я хочу вам вірити. Любов зостається. А злочин? Зуби дракона — не міф.

Ми мовчки викурили ще по одній сигареті. Старий пішов не попрощавшись. Він тикав горіховою палицею в асфальт, ледве згинаючи ноги в колінах, здалеку можна було подумати, що він справді сліпий. Проходила колона наших бійців, вона заслонила його од мене, а коли бійці пройшли — старого вже не було...

Ввечері я пішов на Маріагільферштрасе до паралізованого японського акробата. Маленький зморшкуватий японець з сивою

щетинистою головою і блискучими чорними очима сидів у кріслі на високих тонких колесах, його гумові дочки в квітчастих халатиках з широкими довгими рукавами, зачесані, як мадам Баттерфляй, клопоталися біля нього з невимушеною щирою ніжністю. Вони були схожі на нього тією невловною схожістю, що в молодій істоті дозволяє вгадувати прикмети успадкованих рис, властивих не окремій людині, а довгому ланцюгові попередніх існувань. З-під паперового японського абажура світло падало на круглий стіл, де в маленьких філіжанках з тонкої порцеляни парував сурогат кави. Фрау Кароліна Макамура, могутня біла жінка з короною попелястого волосся на великій, гарно виліпленій голові, спокійно, м’яко і впевнено панувала в цій незвичайній родині. Вона доторкувалася до дрібних і тонких речей, що наповнювали її господу, з обережністю велетня, якому доручено доглядати малих дітей.

Макамура, паралізований акробат, говорив щось до дочок по-японськи, вони відповідали йому так само, це схоже було на перегукування тихих птахів на світанні.

— Ви говорите по-японськи? — спитав я фрау Кароліну Макамура.

— Мені це не потрібно, — відповіла вона, наливаючи мені каву в крихітну японську філіжанку, — я й так люблю і розумію їх…

1960 р.